

YATROGENIYA

Eshburiyev Sirojiddin

Toshkent davlat stomatologiya instituti talabasi

Antonatsiya; yatrogeniya tushinchasi va kelib chiqishi haqida .Yatrogeniya kelib chiqish sabablari va turlari

Kalit so'z; yatrogeniya, tibbiyot xodimi xatosi

Yatrogeniya — tibbiy xodim tomonidan beixtiyor holatda qilingan xato ya'ni shifokor xatosi.

Psixikaning inson organizmidagi turli fiziologik va patologik jarayonlarga ta'siri masalasiga jiddiy qiziqish XX asrning boshlarida shifokorlar va tadqiqotchilar orasida paydo bo'ldi.

„Yatrogeniya“ atamasi nemis psixiatri Osvald Bumke tomonidan 1925-yilda „Doktor ruhiy kasalliklarning sababi sifatida“ asarida rus tilidagi tibbiy adabiyotlarda kiritilgan. Birinchi marta Yu. kabi psixiatr va terapevtlarning asarlarida qo'llanilgan..

Buyuk Tibbiyot Ensiklopediyasining urushdan oldingi nashrida berilgan ta'rifga ko'ra, yatrogeniya - bu "shifokorning bemorga salbiy ta'sirini bildiruvchi atama bo'lib, bemor terapevtik ta'sir o'rniga bemorning kasallik holatini og'irlashtiradigan g'oyalarni yaratadi yoki psixika shakllanadi yoki yangi kasallik kompleksi shakllanadi" Shuningdek, yatrogeniya „salbiy psixoterapiya“ sifatida tavsiflanadi. Urushdan oldingi davrdan boshlab va 1970-yillargacha bu atama asosan shifokorning ehtiyotsiz bayonotidan kelib chiqadigan psixogen kasalliklarga nisbatan qo'llanila boshlandi.

Hozirgi vaqtda bu atama keng qo'llaniladi va ICD-10 ga ko'ra, yatrogen tana funksiyalarining buzilishiga, odatiy faoliyatning cheklanishiga, nogironlik yoki o'linga olib keladigan profilaktik, diagnostik va terapevtik aralashuvlar yoki protseduralarning har qanday istalmagan yoki salbiy oqibatlari sifatida tushuniladi; shifokorning noto'g'ri va to'g'ri harakatlari natijasida yuzaga kelgan tibbiy choralarning asoratlari. Boshqacha qilib aytganda, iatrogenik „tibbiy ishning nikohi“ deb tushuniladi. Bunday keng talqin bilan bir qatorda, ba'zilar yatrogen kasallikni „bemorning ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan shifokorning (yoki tibbiyot xodimlaridan boshqa shaxsning) beparvo bayonotlari yoki harakatlari tufayli“ kasallik deb hisoblashda davom etmoqdalar

Ba'zi adabiy manbalarda „yatrogeniya“ o'rniga ular atamaning biroz boshqacha imlosi - yatrogenik imloni qo'llashadi. Yatrogen kasalliklarning bir varianti „uchinchi

kurs kasalliklari“ deb ataladigan bo‘lib, ichki kasalliklar propedevtikasini o‘rganayotgan tibbiyot talabasi o‘zida yo‘q bo‘lgan kasallikning alomatlarini topsa.

Yatrogen omillar [tahrir | manbasini tahrirlash]

Yatrogen omillarga quyidagilar kiradi:

- Terapevtik ta’sir qilish bilan bog‘liq xavflar:
- buyurilgan dorilarning salbiy (nojo‘ya) ta’siri;
- dori-darmonlarni haddan tashqari ko‘p buyurish (masalan, antibiotiklarga qarshilikka olib keladi);
- kiruvchi dori shovqinlari ;
- jarrohlik aralashuvlar bilan bog‘liq xavflar^[13] ;
- tibbiy xatolar;
- og‘riqli diagnostika usullari^[13] ;
- shifoxona infeksiyalari^[13] ;
- retseptlarning noto‘g‘ri bajarilishi, masalan, shifokorning qo‘l yozuvi yoki matn terish xatolari tufayli;
- beparvolik^[13] ;
- kam baho berish yoki ma’lumotlarning etishmasligi, etarli jihozlar, protseduralar, texnikalar va usullar.

Yatrogeniya guruxlari va ularni yuzaga keltiruvchi sabablar. Barcha yatrogeniya xolatlarini tibbiy aralashuvning xarakteri va kasallikning kechishi va tanatogeneza ta'siriga ko'ra bir necha guruxlarga bo'lish mumkin. 1. Ikkinchi kasalliklar yuzasidan statsionarga tushgan bemorlarga nisbatan sodir qilingan yatrogeniya - ya'ni ilgari birinchi kasallik yuzasidan jarroxlik amaliyoti qilingan bemorlar sog'ayib ketib, uzoq vaqt o'tgandan so'ng ularda ikkinchi kasallik yuzaga kelgan va bu bemorlar qaytadan statsionarga tushgan xollar. Masalan jarroxlik amaliyotidan keyingi chandiqlar, demping sindrom, yoki yaxshi operatsiya qilinmagan oshqozon yara kasalligi, bitishmali ichak tutilishi, anastamoz yetishmovchiligi va x.k. qayta jarroxlik amaliyotiga muxtoj bo'lgan bunday xolatlar turli asoratlar kelib chiqqanligi uchun bemorlarning o'limiga sabab bo'ladi, demak asosiy kasallik - ikkinchi kasallikdir (ya'ni birinchi jarroxlik amaliyotiga olib kelgan kasallik emas). 2. Texnik xatoliklar bilan olib borilgan xirurgik jaroxat natijasida vujudga kelgan o'lim. Bunday xolatlarni o'z navbatida 2 guruxga bo'lish mumkin. a) Jarroxlik amaliyotidan keyingi, operativ aralashuvning oqibatida kelib chiqqan o'lim. Xirurgik jaroxat bunday xollarda asosiy kasallik o'rnini egallaydi. b) Jarroxlik amaliyotidan keyingi, lekin bunday aralashuvni ko'tara olmaslik (umumiy axvolning juda ogirliigi, kasallikni o'tkazib yuborilganligi)

yoki infeksiyon asoratlari oqibatida sodir bo'lgan o'lim. Bunday xolatlarda operativ aralashuv asosiy kasallikning asoratlari orasidan o'rin oladi. 3. Narkoz tufayli sodir bo'lgan o'lim. Uning sabablari quyidagilardan iborat: narkozni (preparatni) ko'tara olmaslik (individual), uni meyoridan ko'p berish, asfiksiya (bo'g'ilish), kech intubasiya qilish, erta ekstubasiya qilish, bronxospazm va x.k. Bunday o'lim jarroxlilik amaliyoti boshlanmasidanoq sodir bo'lishi mumkin. Shuni alohida qayd etish kerakki narkozdan o'lim sodir bo'lganda, uni asosiy kasallik o'rnida ko'rib, mavjud kasallik fon kasallik sifatida qaraladi. 4. Diagnostik muolajalar (angiografiya, laporoskopiya, pnevmoensefalografiya, biopsiya va x.k.) oqibatida sodir bo'lgan o'lim. O'tkazilgan diagnostik muolaja asosiy kasallik xisoblanib, taxmin qilinayotgan kasallik "fon"kasalliklari qatoriga kiritiladi. 5. Xavfsiz bo'lmagan o'smani yangilishib xavfli deb, kimyoviy dori-darmonlar (yoki nur) bilan davolash oqibatida sodir bo'lgan o'lim. Bunday xolatlarda kimyoterapiya (yoki nur) o'lim sodir bo'lishida asosiy sabab deb qaraladi. 6. Gemotransfuziya oqibatida sodir bo'ladigan o'lim. Bu asosiy kasallik xisoblanadi. Adabiyotlardan olingan turli ma'lumotlarga qaraganda, yatrogen patologiya 3.1 dan 40%gacha uchrar ekan. Demak bu patologiyaga shifokorlar diqqatini jalb etish maqsadga muvofiqdir. Terapevtik yatrogeniyalar asosan intensiv terapiya asoratlari qovurg'a yoki to'sh suyagining sinishi, o'mrov osti venasiga qo'yilgan kateter oqibatida vujudga kelgan tromboz, dori-darmonlardan allergiyalar ko'rinishda uchraydi. Bundan tashqari diagnostik muolajalar asoratlardan fibrobronxoskopiya (bronxospazm, yurak faoliyatining to'xtashi), angiografiya (shokdan olim, qon ketishdan vujudga kelgan anemiyalar). Misol: 8 oylik bemor. Til o'zagining gemangiomasini olib tashlagandan so'ng o'mrov osti venasidan 7 kun davomida infuzion terapiya olib borildi. Biroq sodir bo'lgan o'limdan so'ng murda yorib ko'rilganda o'ng o'mrov osti venasi va yuqori kovak venada yurakning o'ng bo'lmasiga qadar davom etgan shakllangan tromboz topildi. Natijada yuqori kovak vena sindromi vujudga kelgan. O'limning bevosita sababi - bosh miya komasi. Bu asorat bemor tirikligida aniqlangan emas. Sababi - kateterning xolatiga va qon ivish sistemasining faoliyatiga yetarli nazorat o'rnatilmagan. Xirurgik yatrogeniyalar turlituman bo'lib, ko'pincha ular xirurgik muolajalar kamchiliklaridan kelib chiqadi. Misol: yiringli asoratlari, jarroxlilik amaliyotidan keyingi tromboz va tromboemboliyalar, o'tkir postgemorragik anemiyalar, yurakni jaroxatlash natijasida to'xtatib qo'yish, umumiy o't yo'lini shikastlash oqibatida peritonit kelib chiqishi va x.k. Yatrogen kasalliklarni kechishi, axamiyati, oqibati va tanatogenezdagi o'rniga qarab uch darajaga (guruxga) bo'lish mumkin. Birinchi daraja yatrogeniyalar – noto'g'ri, xato xatti xarakterli bevosita o'lim sababi bo'lgan patologik xolatlari, kasalliklar va g'ayri tabiiy o'limlar. Bunga gemotransfuzion va anafilaktik shoklar, kovak a'zolar va yirik qon tomirlarni tibbiy asboblari yordamida jaroxatlash, jarroxlilik amaliyoti davomida o'limga olib keluvchi qon ketishlar, tibbiy aralashuv natijasida

sun'iy vujudga kelgan xavo emboliyalari kateter natijasida vujudga keladigan sepsis, narkozdan sodir bo'lgan o'lim va x.k. kiritiladi. Ma'lumotlarga qaraganda yatrogeniyaning bu turi umumiy autopsiyaning 0.41% tashkil etadi. Ikkinchi daraja yatrogeniyalar - bu shunday patologik xolat va kasalliklarki, ular to'g'ri diagnoz va ko'rsatmalar asosida puxta bajarilgan tibbiy aralashuvlar oqibatida kelib chiqadi. Bu turdagi yatrogeniyalar asosiy kasallik bilan patogenetik bog'liq emas, lekin ularni asosiy kasallikning asoratlari va bemorning individual xususiyatlaridan farqlab bo'lmaydi. Bunga turli qo'shimcha va fon kasalliklari mavjud bo'lgan, asosan qarilik, immunodefisit xollar bilan izoxlangan bemorlarga nisbatan ko'rsatilgan "qaltis" operativ aralashuv va tibbiy muolajalar ko'rsatilgan bemorlarning o'limi kiritiladi. Bu yatrogeniya umumiy autopsiyaning 0.62% tashkil etadi. Uchinchi daraja yatrogeniyalar - bular asosiy kasallik va uning asoratlari bilan patogenetik bog'liq bo'lmagan, bemorning o'limiga deyarli xech qanday axamiyat kasb etmagan patologik xolat va kasalliklardir. Bunday xolatlariga in'eksiyadan keyingi absseklar, flegmonalar va x.k. kiradi. Ular 0.16% uchraydi

Yatrogen turlari[tahrir | manbasini tahrirlash]

. Luriya ikki turdagi yatrogeniklarni aniqlaydi:

1. Birinchi tur bemorda jiddiy organik kasallik emas, balki funksional buzilishlar mavjudligi bilan tavsiflanadi, ammo u shifokorning so'zlarini noto'g'ri tushunib, o'z kasalligini davolab bo'lmaydigan yoki og'ir deb biladi^[2].
2. Ikkinchi tur - bemorda shifokorning beparvo so'zlaridan keyin kuchayadigan og'ir kasallikning mavjudligi deb ta'riflanadi^[2].

Statistika[tahrir | manbasini tahrirlash]

Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining 2019-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, faqat past va o'rta daromadli mamlakatlarda sog'liqni saqlashning yomon amaliyoti natijasida har yili millionlab bemorlar zarar ko'radi va 2,6 million kishi vafot etadi. Dunyo bo'ylab bemorlarga zarar etkazishning shaxsiy, ijtimoiy va iqtisodiy xarajatlari ko'p trillion dollarni tashkil qiladi. JSST Bosh direktori Dr. LEKIN. Gebreyesus, dunyoda har daqiqada tibbiy yordam ko'rsatishdagi zarardan kamida bir kishi vafot etadi.

Birlamchi va ambulator yordam ko'rsatishda har o'n bemordan to'rttasi zarar ko'radi. Dori-darmonlarni tashxislash, retseptlash va qo'llashdagi xatolar eng og'ir oqibatlarga olib keladi. Dori-darmon xatolarining o'zi yiliga 42 milliard dollarga tushadi. Har yili jarrohlik aralashuvlar paytida xavfsizlik va gigiena qoidalariga rioya qilmaslik bemorlarning deyarli 25 foizida asoratlarni keltirib chiqaradi va operatsiya paytida yoki undan keyin bir million bemorning o'limiga olib keladi

Bemorlarning xavfsizligini ta'minlash uchun mo'ljallangan profilaktika choralari

dori vositalarini sezilarli darajada tejashga olib kelishi va bemorlarga etkazilgan zarar oqibatlarini davolashdan ko'ra ancha arzonga tushishi taxmin qilinmoqda. Xususan, Qo'shma Shtatlarda keksalar uchun davlat sog'lig'ini saqlash dasturi doirasida faoliyat yurituvchi shifoxonalarda bemorlar xavfsizligini yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar 2010-yildan 2015-yilgacha bo'lgan davrda qariyb 28 milliard AQSh dollarini tejash imkonini berdi.

Bemorlarning parvarishlash jarayonida faol ishtirokini ta'minlash davolanishdan kelib chiqadigan zarar xavfini 15% ga kamaytirishi va har yili milliardlab dollarni tejash imkonini beradi.

Adabiyotlar:

- *Avdeev A. I., Kozlov S. V. Yatrogen patologiya (sud-tibbiyot ko'rinishi) // „Sud tibbiyoti va ekspert amaliyotining dolzarb masalalari“*. - Novosibirsk, 2009 yil.
- *Лурия Р. А.. Внутренняя картина болезней и иатрогенные заболевания*, 4-е изд 15.000 экз, М.: Медицина, **Lua xatosi: bad argument #2 to 'formatDate': invalid timestamp 'Yanvar'.**
- Whitfield CL. Psixiatrik dorilar travma agenti sifatida // *Tibbiyotda xavf va xavfsizlik xalqaro jurnali*. - 2010 yil. — Yo'q. 22. — P. 195–207. - doi : 10.3233/JRS-2010-0508.